

В.В. Носика, О.О. Погрібного, В.І. Семчика, О.П. Світличного, Н.І. Титової, М.В. Шульги та інших.

Мораторій на купівлю-продаж або відчуження іншим способом сільськогосподарських земель був встановлений п. 14-15 Розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України. І після гострих політичних дебатів листопада 2012 року зазначена правова заборона хоч і у «пом'якшеному» вигляді, проте зберіглася. Головною передумовою остаточного скасування мораторію було задекларовано прийняття закону про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2016 року [21, 22]. Таким чином, були встановлені не тільки організаційно-правові, але й термінологічні передумови «...запровадження купівлі-продажу або відчуження іншим способом...» земель зазначеної категорії. 7 липня 2011 року був прийнятий Закон України «Про державний земельний кадастр» з застережними умовами набрання чинності окремих його положень до 2015 року. Проекти законів про ринок земель чи про обіг земель сільськогосподарського призначення неодноразово доопрацьовувались з подальшим перенесенням чергової редакції на наступний сесійний розгляд парламентаріїв. Отже, питання скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель на даний час все ще залишається відкритим.

Зазначене питання є складним з багатьох причин і дуже складно аналізувати його виключно з якоїсь однієї позиції: чи суто правової, чи соціальної, чи з позиції політичної доцільності сьогодення. Не торкаючись політичних аспектів питання, слід все ж таки розглянути як соціально-правові його аспекти, так і організаційно-правові, оскільки вони, як вбачається є взаємозалежними та взаємообумовленими.

І. Соціально-правові аспекти перспектив розвитку вільного цивільно-та господарсько-правового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Україна за часи незалежності пройшла досить значний та логічно-поступовий шлях у подоланні проблем, пов'язаних з правовими аспектами регулювання земельних відносин, зокрема щодо правового статусу земель сільськогосподарського призначення. На сьогоднішньому етапі розвитку земельного права та земельного законодавства слід констатувати досить значні позитивні зрушення щодо можливостей цивільно- та господарсько-правового обігу земельних ділянок певних категорій, зокрема земель житлової та громадської забудови. Разом з тим, питання щодо вільного обігу земель сільськогосподарського призначення є багатовекторним і багатозначним. І підтвердженням цього є не тільки формально виражені у численних нормативно-правових актах (щодо регулювання земельних та похідних відносин) вагання законотворчого органу і вищих посадових осіб держави, а й численні багаторічні наукові дискусії щодо скасування мораторію на вільне відчуження земель сільськогосподарського призначення та надання, зокрема, права іноземним господарюючим суб'єктам та фізичним особам-нерезидентам права набувати у власність земельні масиви зазначеної категорії. Вирішення цього питання (в залежності від

напряму такого вирішення) ряд науковців небезпідставно пов'язує, зокрема, з загрозами територіальній цілісності держави та новим змістом обсягу державного суверенітету.

Апологети необхідності скасування мораторію на вільне відчуження сільськогосподарських земель пов'язують свою позицію, насамперед, з аргументацією низької віддачі земельного потенціалу України у теперішній час. Ніхто не заперечує, що основними причинами такої віддачі є фактичне і правове безгосподарне ставлення до землі зазначеної категорії, яке полягало і полягає у: тривалій відсутності реального власника, помилковій стратегії залучення земель до використання, недосконалістю техніки і технологій обробки землі та виробництва сільськогосподарської продукції, не виваженої ціновій політиці, недотриманні науково обґрунтованих систем ведення землеробства, низькому науково-технічному рівні проектування, будівництва та експлуатації меліоративних систем, недосконалість системі використання і внесення мінеральних добрив та невиконання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протиерозійних та інших заходів [18, с. 17-19; 23, с. 332-333; 24, с. 205-208]. Окрім того, існують і так звані «хронічно проблемні аспекти правового поля», до яких традиційно відносять: відсутність єдиної державної стратегії щодо статусу сільськогосподарських земель; відносна процесуальна легкість перевodu земель сільськогосподарського призначення у «зручну» категорію для формальної законності введення її у цивільно-правовий обіг; концептуалізм нормативно-правової бази та відсутність єдиної державної екологічної політики щодо збереження родючості ґрунтів, недопущення їх виснаження, засмічення, нецільового використання та використання способом, що погіршує корисні властивості цього природного ресурсу.

Таким чином, ми бачимо існуючу загострену проблему недалекого майбутнього правового становища земель сільськогосподарського призначення, що має декілька спрямувань і, відповідно, потенційно необхідних напрямів її вирішення. Як вбачається, перед остаточним прийняттям такого важливого політичного рішення, як законодавче закріплення вільного цивільно-та господарсько-правового обігу земель сільськогосподарського призначення, слід вирішити зазначені вище далеко не похідні питання.

Інший аргумент прихильників скасування мораторію полягає у тому, що земля – це економічна категорія і вона повинна бути у господарсько-правовому обороті. Крім того, у зв'язку з положенням ст. 13 Конституції України, відповідно до якої земля є об'єктом права власності українського народу, також робиться псевдологічний висновок щодо можливості безпосереднього застосування цієї норми при вирішенні питання відчуження земель, у тому числі і сільськогосподарських.

Проте, як цілком слушно зазначає П.Ф. Кулинич, на практиці ця конституційна норма громадянами не може повною мірою бути реалізованою. Як вказує науковець, ця норма несе в собі переважно політичний характер, оскільки вона повною мірою не

вписується у цивілістичну доктрину права власності [11, с. 13-14].

Ще один аргумент прихильників введення сільськогосподарських земель у вільний обіг полягає у певному психологічному маніпулюванні статистичними даними. Маються на увазі численні ситуації, коли на підставі певних, цілком об'єктивних статистичних даних робляться однобічні або псевдологічні висновки. Так, за висновками багатьох експертів, аграрний ринок здатен не лише «витягнути» країну із перманентної кризи, а й перетворитися на локомотив усієї економіки. За різними оцінками, ринкова вартість українських земель (навіть в умовах хронічної фінансової кризи) приблизно складає 35-37 млрд. доларів США, тоді як щорічна потреба сільського господарства в кредитах становить близько 20 млрд. гривень. Нинішній показник виробництва валової продукції в аграрному секторі відносно низький – 110 млрд. гривень. Отже, Україна, «відпустивши» у вільний цивільно-правовий обіг сільськогосподарські землі, має можливість збільшити його у 2-2,5 рази [15, с. 123-124] і т.п.

Можна знайти ще більш ніж достатньо аргументів на користь вільного відчуження сільськогосподарських земель, як суто правових або соціальних, так і доцільних з точки зору політичних обставин сьогодення. І ті, і інші, безумовно, знайдуть своїх прихильників як серед наукової аудиторії, юристів-практиків, так і певних верств населення. Проте, як вбачається, доцільно врахувати і інші, організаційно-правові критерії доцільності чи недоцільності скасування мораторію.

II. Організаційно-правові критерії взаємозв'язку та співвідношення відміни мораторію на продаж сільськогосподарських земель з реформаційними процесами аграрного сектору національної економіки та соціально-економічними перспективами господарюючих суб'єктів.

Серед науковців-аграріїв і досі тривають дискусії стосовно гостроти питання щодо доцільності відміни заборони на цивільно- та господарсько-правове відчуження сільськогосподарських земель. Як вбачається, для відповіді на питання щодо доцільності зняття мораторію на відчуження, слід проаналізувати окремі наслідки реформування аграрного сектору держави.

Беззаперечно, динаміка соціально-економічних відносин в аграрному секторі опосередковується належним правовим регулюванням зазначених відносин. Як вбачається, доцільно акцентувати увагу на окремих наслідках реформування аграрного сектору (АПК), що тривало майже два десятиліття.

1. Приватизаційні процеси, об'єктами яких були землі та об'єкти промисловості і іншої інфраструктури, на них розташовані, на жаль, не призвели до належного розвитку промислового потенціалу, не створили умов для організаційно-правового закріплення правового статусу власника земельного паю як суб'єкта господарювання первинної ланки.

2. Загальнодержавні програми реформування аграрного сектору (агропромислового комплексу), що приймалися на протязі 90-х років і у перше десятиріччя XXI століття і враховували у тій чи іншій мірі необхідність сприяння інноваційним процесам в агропромисловій сфері, у переважній більшості так і

залишилися декларативними, або у кращому випадку – концептуальними. Відповідно, майже не розробляються нові технології виробництва, що дали б можливість виготовляти конкурентно- спроможну продукцію в сільськогосподарській галузі.

3. Нажаль, процеси, що відбувались на протязі 90-х років і мали об'єктивний або суб'єктивний характер, спричинили занепад великотоварного виробництва, що тільки нині починає повільно відроджуватися. «...раніше існувало 12,5 тисячі колективних сільськогосподарських підприємств (колгоспи і радгоспи), у власності яких було по 3,5 тисячі гектарів землі. Вони забезпечували 4,7 млн. робочих місць (на сьогодні залишилося 600 тис.). Внаслідок проведення реформи зникли ферми, тракторні бригади, знизилася поголів'я великої рогатої худоби (з 24 млн. до 5 млн.) по всій Україні» [4, с. 11-18].

4. Серед негативних наслідків реформаційних процесів 90-х років було і знищення аграрної соціальної інфраструктури — зруйновано (або не експлуатуються) палаци культури, бібліотеки, фельдшерсько-акушерські пункти.

5. Погіршують ситуацію і «урбаністичні» процеси, що мають переважно об'єктивний характер. І справді, «...ситуація дуже загрозлива: 80 відсотків сільських жителів – це люди похилого віку, фізично непрацездатні і фактичні власники 6 млн. паїв...» [5].

6. Розглядаючи питання про продаж сільськогосподарських земель, маємо враховувати, що це може загрожувати територіальній цілісності держави. На сьогодні на території України працює 3,5 тис. іноземних фірм, у підпорядкуванні яких на тих чи інших правових засадах, не заборонених законом, знаходиться 11 млн. гектарів орної землі (із загальної площі всіх українських угідь у 34 млн. гектарів) [15, с. 164-165]. Отже, зняття мораторію на продаж сільськогосподарських земель фактично може «виключити» майже третину з них із правового поля і юрисдикції України.

7. Господарюючим в аграрному секторі суб'єктам комерційні банки дають кредити під забезпечення їх повернення основними фондами відповідного підприємства, насамперед, земельними ділянками. Проте, переважна більшість банківських установ у свій час створювалась на підставі іноземних інвестицій. Взагалі, можна навести цілу класифікацію латентних форм цілком правового набуття сільськогосподарських земель у власність юридичними та фізичними особами-нерезидентами навіть до законодавчої відміни заборони на вільне відчуження.

Отже, як вбачається, вольове політичне (і, відповідно, правове) рішення щодо скасування мораторію на відчуження повинно лежати в іншій площині. Насамперед, необхідно вирішити такі питання:

1. Впорядкувати законодавство про оренду землі таким чином, щоб власники паїв не здавали в оренду земельні ділянки орендарям за цінами, що не відповідають реальній вартості належної їм землі, а створювали власні організаційно-правові утворення, наприклад, кооперативного типу. Відповідно, така схема потребуватиме принципової державної підтримки, великих капіталовкладень, але і наслідки будуть того вартими – припиниться вже давно не

контрольований «відтік» земельних паїв, у тому числі і з сільськогосподарського обігу взагалі. На цей час земельне орендне законодавство є відносно досконалим лише за формально-правовими критеріями, але зовсім не враховує соціальний стан потенційних орендодавців – власників земельних паїв.

2. Скасування мораторію, у загальному вигляді повинно мати такий зміст: необхідно створити спеціальний державний земельний фонд відчужуваної сільськогосподарської землі; законодавство про ринок землі повинно встановити можливість продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення власником лише один раз і тільки державі; держава закуповувала б цю землю на підставі оновленого Закону «Про державний земельний кадастр» та прийнятого акту законодавства «Про ціноутворення на об'єкти земельної власності у зв'язку з їх відчуженням»; земельні ділянки, що були відчужені власниками і опинились у такому фонді, могли б стати просторовим операційним базисом для створення державних сільськогосподарських підприємств. До речі, схожа схема існувала за законодавством Російської імперії, була універсальною для будь-яких земель і мала на меті недопущення втрати державного контролю над землею в межах юрисдикційного простору держави.

3. Необхідною умовою для правового забезпечення правової «статичності» сільськогосподарських угідь є й пільгове кредитування аграрних товаровиробників, зокрема тих, що об'єднані як у кооперативні, так і корпоративні організаційно-правові форми. У зв'язку з цим вбачається за доцільне прийняття акту законодавства «Про державне та комерційне кредитування сільськогосподарських товаровиробників». Слід встановити загальні законодавчі засади, згідно з якими Національний банк України видавав би кредити аграріям під низький відсоток, наприклад, 3 відсотки річних, а комерційні, наприклад, під 5 відсотків. Головним об'єктивним завданням банків у цьому випадку було б надання реальної допомоги аграрному сектору економіки і, через обіг грошової та товарної маси, сприяння його розвитку.

4. Питанням, що безпосередньо пов'язане з необхідністю та доцільністю відчуження сільськогосподарських земель, вважається збалансування закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію. Існуючі схеми закупівлі сільськогосподарської продукції враховують кон'юктуру ринку, а не потреби сільськогосподарських товаровиробників. Часто це призводить до ситуацій, коли як господарюючі суб'єкти (юридичні та фізичні особи), так і селяни, які не є фізичними особами-підприємцями, змушені продавати власну продукцію за безцінь. Таким чином, «...вони не отримують ніякого прибутку, і українське село перестає бути джерелом сировини для переробної промисловості України» [16, с. 150].

Отже, як вбачається, питання щодо скасування мораторію на продаж сільськогосподарських земель є передчасним і потребує проведення попередніх заходів з метою оновлення законодавчої бази та створення процесуальних схем, що не допустили б

втрати Україною свого головного і найдорожчого скарбу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: актуальні проблеми практичної теорії / В.І. Андрейцев. – К.: Знання, 2005. – С.59-63.
2. Бичкова Ц.В. Регулювання сільськогосподарської діяльності і співвідношення цивільного та аграрного законодавства Ц.В. Бичкова // Право України. – 1996. – №7. – С.41.
3. Бусуйок Д.В. Види органів управління земельним фондом / Д.В. Бусуйок // Підприємство, господарство, право. – 2009. – С. 92-95.
4. Єрмоленко В.М. Проблемні питання мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення / В.М. Єрмоленко // Українське комерційне право. 2010. – С. 11-18
5. Захарович А.Б. Ещё раз о паре «законных» способов обойти мораторий (2009) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svdevelopment.com/ru/blog/item/40>
6. Земельний кодекс України // ВВР. – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
7. Ільницька Н.В. Право оренди землі / Н.В. Ільницька // Земельне право України: підручник / за ред. М.В. Шульги. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 120-124.
8. Казаченко Л. Як примусити українських політиків забезпечити розвиток сільського господарства? / Л.С. Казаченко // Всеукраїнська ділова газета «Аграрний тиждень». – № 12. – 2009. – С. 6.
9. Каракаш І.І. Право собственности на землю и право землепользования в Украине: научно-практическое пособие. – К.: Истина, 2004. – С. 54.
10. Коваленко Т.О. Правове регулювання оренди земель сільськогосподарського призначення відповідно до Сертифікату на право на земельну частку (пай) / Т.О. Коваленко // Земельне право України. – 2006. – № 6. – С. 33-41.
11. Кулинич П.Ф. Право власності на землю в Україні / Кулинич П.Ф. // Вісник «Сільське господарство реформується». – 1997. – №4. – С. 13-14.
12. Кулинич П.Ф. Правочини щодо земельних ділянок: деякі теоретичні та практичні аспекти / П.Ф. Кулинич // Земельне право України. – 2006. - №4. – С.29-30.
13. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні / П.Ф. Кулинич // Матеріали міжнародно-наукової конференції. – Біла Церква: БНАУ, 2010. – С. 10-11.
14. Настечко К.О. Право на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в Україні / К.О. Настечко // Інститут Держави та права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2010. – С. 6-7.
15. Новый курс: реформи в Україні. 2010–2015: наукова доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
16. Носик В.В. Право власності на землю Українського народу: монографія / В.В. Носик. – К. – Юрінком Інтер, 2006. – С.147-151.
17. Оцінювання проведення земельної реформи в Україні: Результати соціологічного дослідження. - К.: ДП «Центр соціальних експертиз» Інституту соціології НАН України. - 2010 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dkzr.gov.ua/terra/control/uk/publish/> - Заголовок з екрана.
18. Проблеми використання земельного та аграрного законодавства України: перспективи в XXI столітті / Міжнар. наук. конф. (27-28 квіт. 2006р. м. Біла Церква) – Біла Церква: Білоцерківський державний аграрний університет, 2006. – С. 3-9, 17-19.
19. Про внесення змін до пунктів 14 і 15 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України щодо терміну на продаж земельних ділянок: Закон України від 19.01.2010 р. // ВВР. – 2010. – № 9. – Ст. 86.

20. Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ президента України від 19.08.2008 № 725/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

21. Про обіг земель сільськогосподарського призначення: проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/zaconotvorchadiialnist/569.html>. – Заголовок з екрана.

22. Про ринок земель: проект Закону України 9001-д від 07.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4>. – Заголовок з екрана.

23. Світличний О.П. Окремі проблеми правового забезпечення екологічної безпеки земельних ресурсів / О.П. Світличний // Правова політика Української держави / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції,

присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Том 1. 19-20 лютого 2010 р. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. – 2010. – 342 с.

24. Світличний О.П. Рациональне використання земельних ресурсів – важливий напрямок соціально-економічної політики держави / О.П. Світличний // Сучасні проблеми аграрного і природо-ресурсного права: міжнародна науково-практична конференція (Київ, 30-31 жовтня 2009 р.). Зб. наук. пр. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка та ін. – К.: ІРІДУМ. – 2009. – С. 205-208.

25. Титова Н.І. Землі як об'єкт правового регулювання / Н.І. Титова // Право України. – 1998. – №4. – С. 12-15.

26. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях / М.В. Шульга. – Х.: Консум, 1998. – С. 131-132.

УДК 343.8

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ

Мозгова В. А.,

кандидат юридичних наук
Національної академії прокуратури України,
провідний науковий співробітник відділу
досліджень проблем протидії злочинності
Науково-дослідного інституту

Анотація: Проаналізовано підходи вчених щодо виокремлення структурних елементів правового статусу засуджених до покарання та співвідношення в правовій науці понять «правовий статус» та «правове положення».

Запропоновано в структурі правового статусу засуджених до покарання виділяти такі елементи: правосуб'єктність (передстатусний елемент); правообмеження, суб'єктивні права та юридичні обов'язки (статусні елементи); юридична відповідальність (післястатусний елемент). Визначено, що статусні елементи становлять основу правового статусу засуджених. При цьому правообмеження розглядаються як такі, що впливають з умови реалізації карального впливу при застосуванні покарання до засудженого та поділяються на основні й режимні. Підтримано поділ у науці суб'єктивних прав і обов'язків засуджених на основні та специфічні.

Ключові слова: правовий статус, елементи правового статусу, покарання, права та обов'язки засуджених, правообмеження, юридична відповідальність, кримінально-виконавчі правовідносини.

Анотация: Проанализированы подходы ученых относительно выделения структурных элементов правового статуса осужденных к наказанию и соотношение в правовой науке понятий «правовой статус» и «правовое положение».

Предложено в структуре правового статуса осужденных к наказанию выделять следующие элементы: правосубъектность (предстатусный элемент); правоограничения, субъективные права и юридические обязанности (статусные элементы); юридическая ответственность (послестатусный элемент). Определено, что статусные элементы составляют основу правового статуса осужденных. При этом правоограничения рассматриваются как вытекающие из условия реализации карательного воздействия при применении наказания к осужденному и делятся на основные и режимные. Поддержано разделение в науке субъективных прав и обязанностей осужденных на основные и специфические.

Ключевые слова: правовой статус, элементы правового статуса, наказание, права и обязанности осужденных, правоограничения, юридическая ответственность, уголовно-исполнительные правоотношения.

Annotation: Approaches of scientists regarding the allocation of the structural elements of the legal status of persons sentenced to punishment and the relation in the legal science concepts of «legal status» and «legal position» are analyzed.

In the structure of the legal status of persons sentenced to punishment allocate the following elements are proposed: legal personality (beforestatus element); pravooobmezhennya, subjective rights and responsibilities (status elements); legal liability (poststatus element). Status elements form the basis of the legal status of convicted persons is defined. At the same, pravooobmezhennya are considered as arising from the condition of the punitive impact of the use of punishments for convicted persons and are divided into basic and regime. The separation in the science of subjective rights and responsibilities of convicted person into basic and specific are supported.

Key words: legal status, elements of the legal status, punishment, rights and responsibilities of the convicted person, pravooobmezhennya, legal liability, criminally-executive relations.

Проблема правового статусу засудженого до покарання є важливою і, водночас, дискусійною в науці кримінально-виконавчого права. Як зауважує І.Г. Богатирьов, вивчення правового статусу засуджених передбачає розгляд проблем, розв'язання яких забезпечить дотримання в Україні принципу

верховенства права, закріпленого в Конституції України [1, с. 105].

Визначення й закріплення правового статусу засуджених означає встановлення меж і форм діяльності адміністрації установ і органів, які виконують покарання, тобто забезпечення законності в її діяльності при виконанні покарань [2, с. 49]. Адже міра свободи засудженого у певному розумінні